

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1984

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ-ΝΟΥΑΡΟΥ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΒΙΒΛΙΩΝ

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Γ. Μιχαηλίδης - Νουάρως λέγει τὰ ἐξῆς:

Ἔχω τὴν τιμὴ νὰ παρουσιάσω τὸν τόμο Παναγιώτου Ζέπου, Valentin Georgescu καὶ Ἀναστασίας Καράπα: «Νομικὸν Πρόχειρον», Μιχ. Φωτεινοπούλου (1765 - 1777), Ἀθῆναι 1982.

Στὴ σειρὰ τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου ἢ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν δημοσίευσε τελευταῖα (ὡς τ. 24 - 26 τῆς Ἐπετηρίδος αὐτῆς) ἓνα τόμο πολὺ σημαντικὸ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ μεταβυζαντινοῦ καὶ τοῦ ρουμανικοῦ δικαίου, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει μιὰ νέα ἔκδοση τοῦ «Νομικοῦ Προχείρου» τοῦ Μιχαὴλ Φωτεινοπούλου (1765 - 1777), βάσει τοῦ χειρογράφου Κώδικος ὑπ' ἀριθ. Suppl. Gr. 1323 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Παρισίων. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἐκδίδεται ἀπὸ τὸ συνάδελφο κ. Παναγιώτη Ζέπο ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὸ ρουμάνο συνάδελφο κ. Valentin Georgescu (ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας μας), καὶ τὴν Κυρία Ἀναστασία Σιφωνιοῦ - Καράπα (διευθύντρια τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλλήν. Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας) καὶ συνοδεύεται ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ μετάφραση ἐνὸς χειρογράφου (ἔτους 1766) τοῦ ἴδιου ἔργου, ἡ ὁποία ἔγινε τελευταῖα γνωστὴ χάρις στὶς ἔρευνες τοῦ ἀειμνήστου ρουμάνου ἱστορικοῦ Νέστορα Camaritano. Ὁ ὀγκώδης αὐτὸς τόμος ἀρχίζει μὲ τὸν πρόλογο καὶ τὴ βασικῆς σημασίας εἰσαγωγὴ τοῦ Π. Ζέπου, τοῦ V. Georgescu καὶ τοῦ N. Camaritano (σελ. I - CXII), μετὰ τὴν ὁποία ἀκολουθοῦν ἄλλες 678 σελίδες, πού περιέχουν τὸ κείμενο τοῦ Φωτεινοπούλου καὶ ἄλλα σχετικὰ κείμενα (χρυσόβουλλα τῶν ἡγεμόνων Μ. Ρακοβίτσα καὶ Σκαρλάτου Γκίκα κλπ.), τοὺς πίνακες κλπ.

Ἡ ὅλη ἔκδοση, προῖον ἑλληνορουμανικῆς συνεργασίας διαπρεπῶν ἐπιστημόνων, ἔχει πραγματοποιηθεῖ μὲ μεγάλη ἐπιμέλεια, εὐσυνειδησία καὶ ὀρθὴ ἐπιστημονικὴ μέθοδο κατὰ τρόπον ποῦ τιμᾷ τοὺς πρωτεργάτες της.

Τὸ «Νομικὸ Πρόχειρο» τοῦ Φωτεινοπούλου δὲν ἦταν ἄγνωστο στὴ χώρα μας, γιατί ἤδη τὸ 1959 ὁ Παναγ. Ζέπος εἶχε δημοσιεύσει γιὰ πρώτη φορά τὸ κείμενό του σὲ μιὰ πολὺ ἐπιμελημένη ἔκδοση βάσει χειρογράφου τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἰασιίου. Τὴν ἔκδοση αὐτὴ (ποῦ δημοσιεύθηκε στὸ τόμο IZ', 1959, τοῦ «Ἀρχείου Ἰδιωτικοῦ Δικαίου») εἶχε παρουσιάσει στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὁ ἀείμνηστος ἀκαδημαϊκὸς καὶ διδάσκαλός μας Κωνσταντῖνος Τριανταφυλλόπουλος μὲ τὸν τίτλο: «Ἡ πρώτη προσπάθεια κωδικοποιήσεως τοῦ βυζαντινορουμανικοῦ δικαίου» (βλ. Πρακτικὰ τῆς Α. Α., 1962, σ. 216 – 222 καὶ Ε.Ε.Ν. 29, 1962, σ. 521 – 526).

Στὰ ἐπόμενα χρόνια δυὸ ρουμάνοι ἐρευνητές, ὁ V. Grecu καὶ ὁ Gh. Cront, ἄρχισαν τὴν προεργασία γιὰ τὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ «Νομικοῦ Προχείρου» τοῦ Φωτεινοπούλου, βάσει ὅλων τῶν σωζομένων χειρογράφων (ποῦ ἀνέρχονται σὲ 15). Ἡ προσπάθεια ὅμως αὐτὴ δὲν προχώρησε καὶ τελικὰ ἐγκατελείφθη λόγω τοῦ θανάτου τοῦ Grecu (τὸ 1972) καὶ τοῦ Cront (τὸ 1976). Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Valentin Georgescu ἀνεκάλυψε τὸ 1969 ἓνα ἄγνωστο προηγουμένως χειρόγραφο στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Παρισίων (ὑπ' ἀριθμ. Suppl. Gr. 1323), τὸ ὁποῖο περιέχει ἀρκετὲς προσθῆκες ἢ ἄλλες διαφορὲς σὲ σχέση μὲ τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἰασιίου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ «Νομικοῦ Προχείρου» ἔχει σταματήσει, οἱ συνάδελφοι Π. Ζέπος καὶ V. Georgescu ἀποφάσισαν νὰ προβοῦν μὲ τὴν συνεργασία τῆς Κυρίας Ἀν. Καραπά στὴν παρούσα ἔκδοση τοῦ παρισινοῦ αὐτοῦ χειρογράφου, ποῦ εἶναι καὶ τὸ πιὸ πλούσιο καὶ πιὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ ὅλα τὰ χειρόγραφα τοῦ ἴδιου ἔργου. Στὴν ἔκδοση αὐτὴ σημειώνονται οἱ παραλλαγές μεταξύ τοῦ χειρογράφου τοῦ Ἰασιίου καὶ τοῦ παρισινοῦ χειρογράφου καὶ ιδιαίτερα οἱ σημαντικὲς προσθῆκες τοῦ παρισινοῦ χειρογράφου, ποῦ ἔχουν ἐκτυπωθεῖ εὐδιάκριτα μὲ στοιχεῖα τῆς Λειψίας. Ἔτσι ἡ παρούσα ἔκδοση θὰ ἀποτελέσει ἓνα σπουδαῖο βοήθημα γιὰ τὴν τελικὴ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ Φωτεινοπούλου.

Ὅπως ἤδη ἀνέφερα, πρὶν ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Φωτεινοπούλου ἔχουν τεθεῖ οἱ πολὺ ἀξιόλογες εἰσαγωγές τοῦ Π. Ζέπου καὶ τῶν V. Georgescu καὶ N. Camargiano (οἱ δύο τελευταῖες στὴ γαλλικὴ γλῶσσα). Καὶ ὁ μὲν Camargiano πραγματεύεται τὸ θέμα τῆς μεταφράσεως τοῦ ἔργου τοῦ Φωτεινοπούλου στὰ ρουμανικά, ἐνῶ ὁ Π. Ζέπος καὶ ὁ V. Georgescu, στηριζόμενοι στὶς ἐρευνές τους καὶ στὴ νεότερη βιβλιογραφία, ἀναλύουν μὲ πληρότητα καὶ μὲ ὀξύνοια ὅλα τὰ ζητήματα ποῦ ἀφοροῦν τὴν προσωπικότητα τοῦ Φωτεινοπούλου καὶ τὴ σημασία τοῦ ἐν λόγω ἔργου του γιὰ τὴ βυζαντινὴ καὶ τὴ ρουμανικὴ ἱστορία τοῦ δικαίου. Ὁ Georgescu διερευνᾷ με-

ταξύ άλλων και τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογικῆς σειρᾶς και τοῦ περιεχομένου τῶν χειρογράφων (tradition manuscrite) τοῦ Φωτεινοπούλου, τὰ ὅποια κατατάσσει σὲ τέσσαρες ομάδες ἢ οἰκογένειες, καθὼς και τὸ πρόβλημα τῆς κυκλοφορίας τῶν χειρογράφων αὐτῶν και τῆς ἐφαρμογῆς τους στὴ δικαστηριακὴ πράξη τῆς Ρουμανίας.

Δὲν εἶναι βέβαια δυνατό νὰ δώσω ἐδῶ μιὰ πλήρη εἰκόνα τῶν πορισμάτων τῶν ἐρευνητῶν και τοῦ πλούσιου περιεχομένου τῆς νέας ἐκδόσεως τοῦ Φωτεινοπούλου. Θὰ περιορισθῶ λοιπὸν σὲ λίγες σύντομες λέξεις: α) γιὰ τὸ πρόσωπο και τὴ ζωὴ τοῦ Φωτεινοπούλου· β) γιὰ τὴν πρακτικὴ σημασία τοῦ «Νομικοῦ Προχείρου» του στὴ ζωὴ τῶν παραδουναβίων χωρῶν· και γ) θὰ ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ μερικὲς ἀπὸ τίς διαφορὲς τοῦ χειρογράφου τοῦ Ἰασίου ἀπὸ τὸ παρισινὸ χειρόγραφο.

Α) Ὁ Μιχαὴλ Φωτεινόπουλος ἢ Φωτεινὸς γεννήθηκε στὴ Χίο πρὸ τοῦ 1730 και εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πολυάριθμους Ἑλληνας, οἱ ὅποιοι γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὸ ζυγὸ τῶν Τούρκων ἐγκατέλειψαν τὴ γενέτειρά τους και κατέφυγαν σὲ παραδουναβίες χώρες γιὰ νὰ ὑπηρετήσουν τοὺς Ἑλληνας Φαναριῶτες ἡγεμόνες τῶν χωρῶν αὐτῶν. Οἱ πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ και τίς σπουδὲς τοῦ Φωτεινοπούλου εἶναι ἐλάχιστες. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι σπούδασε στὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως και εἶναι βέβαιο ὅτι ἀπὸ τὸ 1764 μέχρι τὸ 1781 ἔζησε στὴ Βλαχία, ὅπου τοῦ ἀπενεμήθη ὁ τίτλος τοῦ «μεγάλου παχάρνικου», ὅτι ἐπίσης ὑπηρετήσε σὲ ὑψηλὲς διοικητικὲς θέσεις (τοῦ μεγάλου γραμματικοῦ, τοῦ δικαστῆ στὸ Βουκουρέστι, τοῦ νομάρχου Dimbovita) και ὅτι ἄφησε πολλοὺς ἀπογόνους ποὺ διακρίθηκαν ὡς νομικοὶ ἢ ὡς ἱστορικοὶ στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Ρουμανίας (βλ. στὸ προκείμενο βιβλίο τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Georgescu, σ. LXIV και τὴ σ. 21).

Ὁ Φωτεινόπουλος ἔγραψε πολλὰ ἔργα, ἡ μεγάλη του ὅμως φήμη ὀφείλεται στὸ «Νομικὸ Πρόχειρο», χάρις στὸ ὅποιο ἀναγνωρίσθηκε ὡς σπουδαῖος νομικός, χαρακτηρίσθηκε ἀπὸ τὸν ἀντίπαλό του Fr. Sulzer ὡς ὁ Bartolus τῆς Βλαχίας και ὑμνήθηκε μετὰ τὸ θάνατό του μὲ στιχοιουργήματα ἀφιερωμένα στὴ μνήμη του.

Β) Ἄς δοῦμε τώρα τὴ σημασία τοῦ «Νομικοῦ Προχείρου» γιὰ τὴ νομικὴ ζωὴ τῆς Βλαχίας. Ἀπὸ τὰ διασωθέντα χειρόγραφα συνάγεται ὅτι ὁ Φωτεινόπουλος ἔγραψε τρία σχέδια τοῦ «Νομικοῦ Προχείρου», τὸ 1765, τὸ 1766 και τὸ 1777, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ δύο πρῶτα τὰ ὑπέβαλε πρὸς νομοθετικὴ ἐπικύρωση στοὺς ἡγεμόνες τῆς Βλαχίας Μ. Ρακοβίτσα (1765) και Σκαρλάτο Γκίκα (1765 - 1766), χωρὶς ὅμως νὰ τὸ ἐπιτύχει. Τὸ δὲ τρίτο χρησιμοποιήθηκε ὡς προσχέδιο τῆς νομοθεσίας τοῦ Ἀλεξ. Ὑψηλάντη και ἐνσωματώθηκε στὸ «Συνταγματικὸν Νομικὸν» τοῦ ἡγε-

μόνα αὐτοῦ (τὸ ὁποῖο ὅπως εἶναι γνωστὸ ἐξέδωσε ὁ Π. Ζέπος τὸ 1936). Καὶ τὰ τρία αὐτὰ κείμενα ἀποτελοῦν βασικὰ μιὰ κωδικοποίηση τοῦ βυζαντινοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου σὲ συνδυασμὸ μὲ τοπικὲς συνθήσεις καὶ μὲ καινοτομίες ἐμπνευσμένες ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι τὸ σχέδιο τοῦ 1765 (κῶδιξ Ἰασιῶν) καὶ τοῦ 1766 (κῶδιξ Παρισίων) περιέχουν κατὰ κύριο λόγο διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου καὶ μόνο μικρὸ ἀριθμὸ τοπικῶν συνθηγιῶν, ἐνῶ ἀντιθέτως στὸ σχέδιο τοῦ 1777 (ποῦ διασώζεται σ' ἓνα ἀνέκδοτο χειρόγραφο, ὑπ' ἀριθ. 1195 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας) ὑπάρχει ἓνα πρόσθετο βιβλίον (τὸ βιβλ. IV), ποῦ εἶναι ἀφιερωμένο στὶς τοπικὲς συνθήσεις καὶ λείπει ἀπὸ τὰ λοιπὰ χειρόγραφα.

Παλαιότερα ἐπικρατοῦσε ἡ γνώμη, ποῦ εἶχε δεχθεῖ καὶ ὁ Κωνστ. Τριανταφυλλόπουλος, ὅτι τὸ σχέδιο τοῦ 1765 εἶχε ἐπικυρωθεῖ τὸ ἴδιο ἔτος μὲ χρυσόβουλλο τοῦ τυραννικοῦ ἡγεμόνα Μιχαήλ Ρακοβίτσα (τοῦ ὁποῖου ἡ ἡγεμονία ἔληξε τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1765) καὶ στὴ συνέχεια ἐπικυρώθηκε μὲ χρυσόβουλλο τοῦ 1766 ἀπὸ τὸν ἐπόμενον ἡγεμόνα, τὸν ἐνάρετο Σκαρλάτο Γκίικα, στὸν ὁποῖο ὁ Φωτεινόπουλος ἀφιέρωσε τὸ ἔργο του τὸ Μάρτιον τοῦ 1766. Ἀπὸ τὶς νεότερες ὅμως ἔρευνες τοῦ V. Georgescu ἀποδεικνύεται ὅτι τὰ ἀνωτέρω χρυσόβουλλα παρέμειναν ἀπλὰ σχέδια, ποῦ δὲν ἐπικυρώθηκαν ἀπὸ τοὺς ἐν λόγῳ ἡγεμόνες. Τὸ γεγονός αὐτὸ ὀφείλεται στὴν ἀντίδραση τοῦ κόμματος τῶν αὐτοχθόνων βογυάρων γαιοκτημόνων, ποῦ ἦσαν ἀντίθετοι στὸ βυζαντινὸ πνεῦμα τοῦ «Νομικοῦ Προχείρου» τοῦ Φωτεινοπούλου, καὶ γενικὰ ἀντιδρούσαν σὲ κάθε νομοθετικὴ μεταρρύθμιση ποῦ μπορούσε νὰ θίξει τὰ φεουδαρχικὰ προνόμιά τους. Τελικὰ, ὅπως εἶπα, τὸ σχέδιο τοῦ 1777 χρησιμοποιήθηκε μὲ μικρὲς ὑπὲρ τῶν γεωργῶν βελτιώσεις στὸ «Συνταγματικὸν Νομικὸν» τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη (φωτισμένου ἡγέτη μὲ φιλελεύθερες ἰδέες), τὰ λοιπὰ ὅμως σχέδια τοῦ 1765 καὶ 1766, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ μεγάλο ἀριθμὸ τῶν διασωθέντων χειρογράφων, ἐξακολούθησαν νὰ χρησιμοποιοῦνται εὐρύτατα στὴ ρουμανικὴ νομικὴ ζωὴ, ὡς ἰδιωτικὲς συλλογὲς τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖο ἔσχυε καὶ ἐφαρμόζοταν στὴ Βλαχία καὶ τὴ Μολδαβία μέχρι τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 19ου αἰῶνα (Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Georgescu, σ. LXXXI ἐπ. καὶ τὶς σημ. 73 ἐπ., καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Π. Ζέπου, σ. XXXIV ἐπ., ὁ ὁποῖος παραθέτει καὶ πολλὰς ἄλλες συλλογὲς βυζαντινοῦ δικαίου, ποῦ εἶχαν εὐρεία διάδοσιν στὶς παραδουναβίες χῶρες κατὰ τὸ 18ο καὶ τὶς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνα).

Χαρακτηριστικὸ τῆς αἴγλης αὐτῆς τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου στὶς παραδουναβίες χῶρες εἶναι ὅτι ὁ Chr. Flechtenmacher, ὁ κύριος συντάκτης τοῦ Μολδαβικοῦ Κώδικα τοῦ Καλλιμάχη (1817), αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ βεβαιώσει ὅτι οἱ διατάξεις τοῦ Κώδικα αὐτοῦ τελοῦν σὲ ἀρμονία μὲ τὶς διατάξεις τῶν Βασιλικῶν, παρὰ τὸ

γεγονός ότι ο Κώδικας αυτός, όπως είναι γνωστό, είχε συνταχθεί κατά το πρότυπο του αυστριακού κώδικα του 1811 (βλ. την εισαγωγή του Georgescu, σ. LXXXII και την παραπομπή τῆς σημ. 80).

Γ) Ἔρχομαι τώρα στις διαφορές μεταξύ τῶν δύο χειρογράφων, δηλαδή τοῦ κώδικα τοῦ Ἰασίου, ἀφ' ἑνός, καὶ τοῦ παρισινοῦ κώδικα, ἀφ' ἑτέρου. Ὅπως ἤδη ἀνέφερα ὁ παρισινὸς κώδιξ (χειρόγραφο τοῦ 1766) εἶναι πληρέστερος ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ Ἰασίου καὶ περιέχει πολλές προσθήκες, ποὺ ἔχουν ληφθεῖ ἀπὸ τὰ Βασιλικά, ἀπὸ τὰ σχόλια τῶν Βασιλικῶν, ἀπὸ τὰ Ἰνστιτούτα τοῦ Θεοφίλου, ἀπὸ τὴν Ἐξάβιβλο τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἀπὸ τὸ Γεωργικὸ Νόμο κλπ.

1. Ἀπὸ τίς προσθήκες αὐτὲς μερικὲς ἔχουν διδακτικὸ χαρακτῆρα, ὅπως π.χ. ἡ παράγραφος γιὰ τὴ διαίρεση τῶν νόμων, ποὺ ἔχει ληφθεῖ ἀπὸ τὰ Ἰνστιτούτα τοῦ Θεοφίλου καὶ ἔχει προστεθεῖ στὸ 4ο κεφάλαιο τοῦ Α' βιβλίου (βλ. τίς σ. 20 – 21 τῆς παρούσης ἐκδόσεως). Πολλὲς ὅμως ἄλλες προσθήκες περιέχουν θετικὲς διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου. Τέτοιες εἶναι π.χ. οἱ προσθήκες στὰ κεφάλαια «περὶ δανείου καὶ χρέους» καὶ «περὶ τόκων» (βιβλ. Α' κεφ. 57 καὶ 58, σ. 139 καὶ 146 ἐπ.), οἱ προσθήκες στὰ κεφάλαια «περὶ διαθήκης», «περὶ διαθηκῶν ἔτι» καὶ «περὶ κωδικέλλων» (βιβλ. Α' κεφ. 37, βιβλ. Γ' κεφ. 39 καὶ 40, σ. 87, 365, 366), οἱ προσθήκες στὰ κεφάλαια «περὶ γεωργῶν» καὶ «Νόμοι γεωργικοὶ ἐκ τῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλέως» (βιβλ. Β' κεφ. 83 καὶ 84, σ. 292 καὶ 294). Οἱ προσθήκες στὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια ἔχουν ληφθεῖ ἀπὸ τὸ Γεωργικὸ Νόμο (πρβλ. τὴ μεταγενέστερη – σὲ σχέση μὲ τὸ Φωτεινόπουλο – ἐκδοση τοῦ G u s t. H e i m b a c h, Const. Harmenopuli, Manuale legum sive Hexabiblos, cum appendicibus et legibus agrariis, Lipsiae, 1851 σ. 830 ἐπ.) καὶ περιέχουν μερικὲς ἐνδιαφέρουσες ἐπεξηγήσεις σὲ ἀπλούστερη γλώσσα. Ἔτσι π.χ. σὲ μιὰ διάταξη τοῦ βιβλ. Β' κεφ. 84, ια' ἐδ. β' (σ. 295, στίχ. 5), στὴ φράση «ἐὰν γεωργὸς μορτίτης θερίση ἄνευ γνώμης τοῦ χωροδότη», ἡ λέξη «τοῦ χωροδότη» ἐρμηνεύεται μὲ τὴ λέξη «τοῦ νοικοκυροῦ». Ἐπίσης στὸ ἀμέσως ἐπόμενο ἐδάφιο ποὺ ἀφορᾷ τὴ σύμβαση τῆς ἐπιμόρτου ἀγροληψίας (Α.Κ. 641) ὑπὸ τὸν ὄρο «ἐξ ἡμισείας» (ἡ ἐφημισείας, κατὰ τὴν ἐκδοση τοῦ Heimbach ὅ.π. κεφ. Α', 22 σ. 834), ὁ ὄρος αὐτὸς ἀποδίδεται σὲ ἀπλούστερη διατύπωση μὲ τὴν ἐντὸς παρενθέσεως προσθήκη ὡς ἐξῆς: «Ἐὰν γεωργὸς λαβὼν χώραν ἐξ ἡμισείας (ἢ τοὶ τὰ ὅσα γενήματα γένουν νὰ εἶναι τὰ μισὰ ἐδικά του, καὶ τὰ μισὰ τοῦ νοικοκυροῦ) κλπ.

2. Περισσότερο ἀξιοσημείωτες καὶ ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ τοπικὲς συνήθειες, ποὺ ἔχουν προστεθεῖ στὸ κεφ. 42 τοῦ Γ' βιβλίου (σ. 367) «περὶ τῶν δικαίων

ὁ ποὺ ἔχουν ἐπάνω εἰς τοὺς ρουμούνους οἱ κύριοι τῶν μουσιῶν» (= τῶν ἀγρῶν). Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἔχει ληφθεῖ πιθανῶς ἀπὸ ἕνα χρυσόβουλλο τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἡγεμονίας του (1774 – 1782) καὶ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον τόσο ἀπὸ νομική, ὅσο καὶ ἀπὸ γλωσσικὴ ἄποψη. Ὡς χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἀναφέρω τὶς ἀκόλουθες διατάξεις.

— Χωρὶς ἄδειαν τοῦ νοικοκυροῦ δὲν ἡμπορεῖ τινὰς νὰ φυτεύσῃ ἀμπέλι (κεφ. 42, 6).

— Οἱ ρουμοῦνοι δίδουν εἰς τὸν νοικοκύρην δέκατον εἰς ὅλα τὰ γενήματα, ἐκτὸς μόνον τῶν μπαχτζέδων ὁποὺ ἔχουν κοντὰ εἰς τὰ σπίτια των (κεφ. 42, 9).

— Ἀφήνοντας ὁ ρουμοῦνος τὸ λιβάδι του εἰς τρεῖς χρόνους ἀδούλευτο, τὸ πέρνει ὁ νοικοκύρης (κεφ. 42, 22).

— Ὁ νοικοκύρης τοῦ χωριοῦ εἰς μὲν τὰ χριστοῦγεννα πέρνει ἀπὸ μίαν ὄρνιθαν ἀπὸ τὸ κάθε σπῆτι τῶν ρουμούνων, τὸ δὲ πάσχα ἀπὸ ἓν πουλὶ καὶ αὐγὰ (κεφ. 42, 28).

3. Ἐπίσης ὁ παρισινὸς κῶδιξ περιέχει δύο κεφάλαια «περὶ σημασίας ὀνομάτων ἔτι» (βιβλ. Γ', κεφ. 74 σ. 402 ἐπ., σ. 407 ἐπ.) στὰ ὅποια πολλοὶ ὄροι τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου ἐρμηνεύονται στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα. Ἴδου μερικὰ παραδείγματα:

Ὀύσουκαπιτίων, ἡ χρονία νομή, ἦτοι ἡ πολυκαιρινὴ δεσποτεία (σ. 404).

Νεκεσσάριος κληρονόμος λέγεται ἐκεῖνος ὁποὺ καὶ ἐκὼν καὶ ἄκων γίνεταί κληρονόμος ἐκεῖνου ὁποὺ τὸν ἀφήσει κληρονόμον, καθὼς εἶναι ὁ δοῦλος (σ. 405).

Σοῦοι νεκεσσάριοι λέγονται οἱ ἐξ ἀνάγκης, ἐκεῖνοι ὁποὺ ἀναγκαιῶς πρέπει νὰ εἶναι κληρονόμοι τοῦ θανόντος, καθὼς εἶναι οἱ κατιόντες (σ. 405).

Σούσπεκτος ὁ κακῶς διοικῶν τὰ πράγματα τοῦ ὄρφανοῦ καὶ μὴ πιστῶς, εἰ καὶ εὐπόρος ἐστί, καὶ κυρίως σοῦσπεκτος λέγεται ὅστις ἄτοπος ἐστί τοῖς ἡθεσι, ἦτοι κακότροπος καὶ κακόβιος (σ. 409).

Ἐξιμπέντουμ, ἀγωγή κινουμένη διὰ νὰ εὐγάλλῃ τινὰς τὸ πρᾶγμα ἀπὸ ἐκεῖ ὁποὺ εἶναι (σ. 410).

4. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ φιλόθρωπο πνεῦμα τοῦ Φωτεινοπούλου καὶ τὴν ἐπίδραση πού ὑπέστη ἀπὸ τὶς ἰδέες τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἀναφέρομαι σὲ ὅσα ἀναπτύσσει γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ὁ Π. Ζέπος, στηριζόμενος στὶς διατάξεις τοῦ κώδικα τοῦ Ἰασίου, πού ἐπαναλαμβάνονται στὸν παρισινὸ κώδικα (βλ. τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Π. Ζέπου, σ. XLIX καὶ τὴ σημ. 6).

Προσθέτω ὅτι ὁ παρισινὸς κῶδιξ περιλαμβάνει ἐπὶ πλέον καὶ τὰς «Ροπάς»

τοῦ Εὐσταθίου τοῦ ἀντικίνησορος (Βιβλ. Β', κεφ. 96, σ. 305 ἐπ.) ποὺ ἀρχίζουν μὲ τὸν ἀκόλουθο κανόνα:

« Χρὴ τοὺς ἄρχοντας κατὰ κυριακὴν ἐπισκέπτεσθαι τὰς φυλακὰς, καὶ ὀρίζειν ἵνα φιλανθρωπῶς οἱ φύλακες αὐτοῖς χρῶνται, καὶ τροφὰς δίδωσι καὶ λούωσιν αὐτούς ».

Ἐπίσης ἀπὸ φιλάνθρωπο πνεῦμα ἐμπνέεται καὶ ὁ ἀκόλουθος κανὼν (αὐτόθι, κεφ. 96, ἀριθ. 11): « Μὴ ὑφιστάσθω ἰουδαῖον σωματικὰς λειτουργίας, ἤτοι ἀγγαρείας ἐν ἀπράκτῳ, ἡγουν ἑορτασίμῳ ἡμέρᾳ αὐτοῦ » καθὼς καὶ πολλοὶ ἄλλοι κανόνες.

Προτοῦ τελειώσω τὴ σύντομη αὐτὴ ἐπισκόπηση πρέπει νὰ ἀναφέρω ὅτι σὲ κάθε σελίδα τῆς παρούσης ἐκδόσεως ὑπάρχει ἓνα ὑποσελίδιο ὑπόμνημα, ποὺ ἀναγράφει τὶς πηγές τοῦ «Νομικοῦ Προχείρου» τοῦ Φωτεινοπούλου καὶ τὶς διαφορὲς μεταξὺ τοῦ κώδικα τοῦ Ἰασίου καὶ τοῦ κώδικα τῶν Παρισίων καὶ ὅτι ὁ ὅλος τόμος κλείνει μὲ λεπτομερεῖς καὶ συστηματικούς πίνακες τῆς βιβλιογραφίας, τῶν βυζαντινῶν πηγῶν, τῶν κυρίων ὀνομάτων κλπ., καθὼς καὶ μὲ λεξιλόγιο. Ὅλα αὐτὰ (δηλαδὴ τόσο τὸ ὑποσελίδιο ὑπόμνημα, ὅσο καὶ οἱ πίνακες) ὀφείλονται στὴν ἀξιέπαινη ἐπιμέλεια τῆς Κυρίας Ἄν. Καράπα.

Μὲ ὅσα ἀνέφερα προσπάθησα νὰ δώσω μιὰ ἀμυδρὴ εἰκόνα τοῦ πλούσιου περιεχομένου τῆς νέας αὐτῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου τοῦ Φωτεινοπούλου ποὺ ἀποτελεῖ ἓνα πολὺ ἀξιόλογο μνημεῖο τῆς ἱστορίας τοῦ μεταβυζαντινοῦ καὶ τοῦ ἑλληνο-ρουμανικοῦ δικαίου. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ ἐκδοση αὐτὴ ἦταν ἓνα πολὺ δύσκολο ἐγχείρημα, τὸ ὁποῖο πραγματοποιήθηκε μὲ πολλὴ ἐπιτυχία μόνο χάρη στὶς πολυετεῖς ἔρευνες καὶ μόχθους τῶν τριῶν ἐκδοτῶν του, ποὺ συνεργάστηκαν μὲ πνευματικὴ εὐθύτητα καὶ ἀντικειμενικότητα καὶ ἀξιοποίησαν κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο τὴ βαθιὰ γνώση τους τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν πηγῶν καὶ τῆς νεότερης βιβλιογραφίας. Ἔτσι ἡ νέα αὐτὴ ἐκδοση πρέπει νὰ χαιρετισθεῖ ὡς μιὰ ἐξαιρετὴ συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου – καὶ ἰδιαιτέρα τοῦ ἑλληνο-ρουμανικοῦ δικαίου τῆς φαναριωτικῆς ἐποχῆς – συμβολὴ ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει ταυτοχρόνως νὰ ἐκτιμήσουμε τὴν ἀκτινοβολία τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τὴν εὐεργετικὴ του ἐπίδραση στὴ νομικὴ καὶ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ τῆς φίλης Ρουμανίας.